

Rob van der Laarse, Arnold Labrie & Willem Melching (redactie). *De hang naar zuiverheid. De cultuur van het moderne Europa*. Het Spinhuis

Van Salman Rushdie is de uitspraak: 'Zuiverheid is het gevaarlijkste woord op deze planeet. Waar dat opduikt volgt Auschwitz'. Het klinkt een beetje overdreven. Want het verlangen naar zuiverheid lijkt inherent aan elke cultuur die een zekere mate van homogeniteit nastreeft, en welke cultuur doet dat niet? De enige uitzondering is misschien de moderne westerse cultuur, die aan zulke 'onzuivere' zaken als pluriformiteit en individualisme zo'n prominente plaats toekent. Toch is de herinnering aan 'Auschwitz' voldoende om te beseffen dat ook de westerse cultuur niet van zuiveringsdrang verschoond is gebleven, terwijl de huidige 'etnische zuiveringen' in het voormalige Joegoslavië suggereren dat het op z'n minst voorbarig is om hierover uitsluitend in de verleden tijd te spreken.

Volgens de auteurs van de boeiende bundel *De hang naar zuiverheid* (voorzien van de weidse ondertitel 'De cultuur van het moderne Europa') betreft het slechts het topje van een ijsberg. Speurend in het gedachtegoed van negentiende en twintigste-eeuwse wetenschappers, schrijvers en filosofen, menen zij alom een - deels verborgen - verlangen naar zuiverheid te kunnen ontdekken. Het meest opvallend in Duitsland, waarover Arnold Labrie schrijft, wiens hier herdrukte inaugurele rede als hoogleraar Maatschappij- en Cultuurgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Limburg uit 1994 de aanleiding tot de bundel is geweest.

Labrie laat het Duitse *Reinheitsideal* beginnen bij het *Bildungs*-idealisme van de achttiende eeuw, toen dichters en denkers als Herder, Goethe, Schiller en Humboldt in een 'zuivere geest' de voorwaarde zagen voor de vorming van ware deugd en morele perfectie. Hun *Bildungs*-ideaal was een reactie op de verwarring die de Franse Revolutie had teweeggebracht. Maar al gauw bleef het niet beperkt tot een louter innerlijk ideaal. In de loop van de negentiende eeuw raakte het vermengd met een nationalisme dat aan de zuiverheid ook een politieke dimensie gaf en dat des te heviger werd gecultiveerd aangezien Duitsland tot 1871 elke staatkundige eenheid moest ontberen.

De politiek kon daardoor een affaire worden van dromen en mythen, die bij filosofen en kunstenaars als Fichte, Arndt en Wagner steeds meer met racistische en antisemitische motieven werden belast. Het streven naar zuiverheid veronderstelt tenslotte ook altijd onzuiverheid, die zonodig met geweld uit de weg wordt geruimd. Vandaar de waarschuwing van Rushdie: het eindpunt van het Duitse zuiverheids-idealisme, zoals ook wordt benadrukt door Labrie (die Rushdie op het eind van zijn essay citeert), heet 'Auschwitz'.

Onwillekeurig lijkt zo de oude *Sonderweg*-these, waarbij Duitsland een afwijkend pad in de moderniteit wordt toegedicht, zich aan het onderzoek naar het zuiverheidsverlangen op te dringen. Maar dat blijkt toch niet de bedoeling te zijn, noch bij Labrie, noch bij de overige auteurs van de bundel, allen verbonden aan het Huizinga Instituut voor Cultuurgeschiedenis. In zijn inleiding stelt Rob van der Laarse dat de hang naar zuiverheid allerminst een Duits monopolie is geweest. Overal in Europa kan deze hang worden teruggevonden, als men tenminste bereid is voor een

`archeologische' aanpak te kiezen, die zich niet beperkt tot de oppervlakte maar die ook de `ondergrondse', vaak half bewuste noties in rekening brengt.

Afkomstig uit de culturele antropologie, kan het begrip zuiverheid goede diensten bewijzen als een instrument om aan te tonen hoezeer een `hoge' beschaving als de westerse nog altijd schema's en categorieën hanteert die doorgaans alleen met `primitieve' beschavingen worden geassocieerd. En tegelijkertijd kan blijken dat de hang naar zuiverheid evengoed in de traditie van de Verlichting aanwezig is als in die van de Romantiek, met als gevolg dat de al te simplistische dichotomie waarop de *Sonderweg*-these berust in verregaande mate wordt gerelativeerd.

Een aantal bijdragen aan de bundel beantwoordt uitstekend aan deze opzet. Zo schrijft Annie Jourdan over de geobsedeerdheid door `pureté' bij Rousseau, overigens zonder van deze tegenstrijdige geest een `boegbeeld der zuiverheid' te willen maken. Solange Leibovici verdiept zich in de zuiverheidsmanie, die zich van veel latere Franse auteurs heeft meester gemaakt na de ontdekking van de bacil door Louis Pasteur. Zij laat heel goed zien hoe bij racisten en antisemieten als Drumont, Vacher de Lapouge en Céline, bezeten door de angst voor `degeneratie', het medische *discours* een overdrachtelijke politieke toepassing kreeg, waarbij joden en andere vreemdelingen werden voorgesteld als microben die de gezondheid van het nationale `lichaam' bedreigden.

Ook de essays over Max Nordau, auteur van de invloedrijke cultuurkritische studie *Entartung* uit 1892-93, over de `arische' gnosticus Jörg Lanz von Liebenfels, wiens tijdschrift *Ostara* met vrucht zou zijn gelezen door een nog jonge Adolf Hitler, en over de Weense filosoof Otto Weininger, die het verlangen naar zuiverheid zover opvoerde dat hij tenslotte een totale seksuele onthouding predikte, voegen zich moeiteloos in dit gelid. Maar bij hen gaat het toch weer om Duitsers of in elk geval Duitstalige auteurs, net als bij de deelnemers aan het kunst- en cultuurdebat vóór en tijdens de Eerste Wereldoorlog, dat Joes Segal in kaart heeft gebracht, en bij Ernst Jünger, wiens geloof in de zuiverende werking van de oorlog door Frits Boterman wordt besproken.

Minder eenvoudig is het daarentegen om de Italiaan Cesare Lombroso, over wie Marjan Schwegman schrijft, tot een echte zuiveraar te reduceren. Weliswaar bedacht hij een wonderlijke methode om aan de hand van fysieke kenmerken normaliteit en deviantie van elkaar te onderscheiden, maar bij hem mondt dit niet uit in een streven alle deviantie te elimineren, ten einde een zuivere wereld over te houden. Hetzelfde geldt voor de Weense psychiater Krafft-Ebing (die in het essay van Harry Oosterhuis naast Weininger aan bod komt): zijn *Psychopathia Sexualis* (1886), een van de eerste catalogisering van perversies, heeft eerder bijgedragen aan een zekere erkenning en acceptatie van de seksuele variatie en zelfs van de biseksualiteit van de mens.

Van Lombroso en Krafft-Ebing zou je hoogstens kunnen zeggen dat zij de zuiverheid of liever de normaliteit als een ordeningsprincipe hebben gehanteerd. Maar in het essay van Willem Melching over de Duitse jurist Kurt Hiller is zelfs dat niet het geval. Hiller keerde zich immers uit naam van de individuele vrijheid tegen de bestaande zedelijkheidswetgeving inzake abortus en homoseksualiteit - verschijnselen

die door de ware zuiverheidsfanaten als verderfelijke aberraties werden beschouwd. Wie desondanks in Hillers zeer liberale pleidooi voor individuele vrijheid en autonomie een streven naar zuiverheid meent te kunnen bespeuren, maakt het begrip zo onzuiver breed dat vrijwel alles erin kan worden ondergebracht.

Aan de over het algemeen hoge kwaliteit van de afzonderlijke essays in de bundel doet dat geen afbreuk, wèl aan de overtuigingskracht van de claim dat het verlangen naar zuiverheid een van de belangrijkste kenmerken zou zijn van de moderne westerse cultuur. Om die claim te versterken had men bovendien wat meer bijdragen over andere landen dan Duitsland (en Frankrijk) moeten opnemen. Nu blijft toch een beetje de indruk achter dat de hang naar zuiverheid in de eerste plaats een Duitse aangelegenheid is geweest, terwijl het juist de bedoeling was die vermeende exclusiviteit te doorbreken.

(NRC Handelsblad, 22-1-1999)